

УДК 330 362

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ФІРМИ

П. Островерх¹, О. Островерх²

¹Львівський національний університет імені Івана Франка
79000, м. Львів, вул. Університетська 1

²Національний університет «Львівська політехніка»
79013, м. Львів, вул. С. Бандери 12

Розглянуто методологічні особливості теоретико-дедуктивного та емпіричного напрямів дослідження фірми, показано місце теорії фірми у неокласичній парадигмі.

Ключові слова: фірма, технологічна теорія фірми, неокласична концепція фірми, методологія неокласичної науково-дослідницької програми, теорія організації промисловості.

Вступ. Упродовж останніх двох десятиліть у вітчизняній економічній науці відбувався поступовий відхід від марксистської методології дослідження фірми, опанування понятійним апаратом і методологічними принципами її дослідження, виробленими представниками сучасних провідних економічних шкіл. Значну частину проблем, пов'язаних з функціонуванням фірм економісти намагаються пояснити із застосуванням неокласичного аналізу, основи якого подаються в усіх базових підручниках з аналітичної економії. Водночас, ортодоксальна концепція фірми, що представлена в цих підручниках, і яка є найважливішою частиною неокласичної теорії ціни, сама піддається гострій критиці з боку представників альтернативних концепцій фірми.

Постановка завдання. Загальні питання економічної методології та особливості її застосування в альтернативних теоріях фірми є в центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Їх досліджували, зокрема, Сміт А. [14], Маршалл А. [9], Чемберлін Е. [20.], Коуз Р. [8], Блауг М. [2; 3], Фрідмен М. [18], Вільямсон О. [17], Еггертссон Т. [5], Тіроль Ж. [16], Хей Д. і Моріс Д. [19], Стасишин А. [15], Кілієвич О. і Мертенс О. [6] та інші. Сьогодні з'являються нові [12] та удосконалюються традиційні концепції фірми, робиться наголос на потребі своєчасного узагальнення нових аспектів діяльності ділових одиниць [7: 11].

Метою цієї статті є систематизація особливостей методології дослідження неокласичної теорії фірми.

Результати. У сучасній економічній літературі співіснують кілька впливових теорій фірми [10: 11; 13; 17]. Вони знаходять практичне застосування в дослідженнях різних сторін діяльності ділових одиниць та галузевих ринків, а також складають вагомому частину змісту підручників з аналітичної економії. В Україні традиція наукових досліджень в межах неокласичної теорії та конкуруючих з нею наукових підходів, таких, наприклад, як неоінституціоналізм, лише започатковується, а викладання аналітичної економії здійснюється нерідко викладачам, які знають лише підручковий матеріал. Звісно, що в підручниках не приділяється належна увага

з'ясуванню меж застосування альтернативних теорій фірми та обґрунтованості їхніх висновків. У цьому зв'язку важливо чітко розмежовувати головні відмінні риси цих теорій. Здійснити опис особливостей цих теорій в межах окремої статті є нереальним завданням. Тому ми спробуємо дослідити лише деякі методологічні особливості побудови неокласичної теорії фірми.

Як наголошує Марк Блауг, методологія не надто шанується сучасними економістами, які страждають своєрідною «методофобією», наслідком чого є посередні методологічні навички більшості економістів [3, с. 53]. Подібне судження також висловлює В.С. Автономов, коли стверджує, що більшість економістів, очевидно, не цікавляться питаннями економічної методології чи навіть відносяться до неї неприязно. Одна з причин цього, на його думку, може критися в тому, що теоретиків нервують закиди методологів щодо певних слабих багатьох економічних теорій. Адже в аналітичній економіці методологічні проблеми є більш актуальні, ніж в інших суспільних науках, оскільки, завдяки застосуванню моделі індивіда, який максимізує цільову функцію, і пов'язаного з нею математичного інструментарію, ступінь абстрагування від реальності у ній набагато вищий, і тому деякі теоретичні моделі, скажімо тієї ж фірми, можуть розвиватися до певної міри незалежно від явищ, які пояснюються і моделюються дослідниками [1, с.11].

Термін «методологія» в економічній науці часто використовують в широкому сенсі для опису засобу, за допомогою якого економіст здійснює аналіз проблеми. Його також нерідко використовують для опису набору проблем, які аналізує група економістів [13, с. 286]. У цій статті йдеться не про методи і техніку економічних досліджень поведінки фірми, а про методологію в безпосередньому розумінні цього слова: «про вивчення принципів, що регулярно застосовуються при формулюванні і обґрунтуванні економічних теорій» [3, с. 53], зокрема й теорій фірми.

Набори проблем, які аналізують та чи інша група дослідників фірми є відмінними в межах окремих її теорій, хоча деякі з цих проблем в різних теоріях можуть повторюватися. Більше того, самі ці теорії є породженням науково-дослідницьких програм (НДП), які ще називають метатеоріями. До них належать неокласична теорія, (нео)марксизм, (нео)австрійська школа, (нео)інституціоналізм тощо [4]. Проблеми, які досліджують з допомогою неокласичної (її ще називають традиційною, маржиналістською, ортодоксальною) теорії фірми мають ту особливість, що сама ця теорія являє собою одне із відгалужень більш широкої науково-дослідницької програми в мікроекономіці, а саме неокласичної теорії цін. Як зауважує М.Блауг [2, с. 248], розміщуючи теорію фірми у відповідний теоретичний контекст, ми тим самим лише запозичуємо «цеглинку» із методології НДП Імре Лакатоша. Як відомо, особливість методологічного підходу Лакатоша полягає в тому, що кожна НДП має складатися з «твердого ядра» програми, якому відповідає її змінний «захисний пояс». «Тверде ядро» неокласичної теорії складають кілька фундаментальних припущень: індивіди мають раціональні переваги відносно можливих результатів; домогосподарства максимізують корисність, а фірми – прибуток (модель раціонального вибору); особи ухвалюють рішення незалежно одна від одної на основі повної інформації [4]; угоди відбуваються на досконалих ринках. Це «ядро» методології неокласичної НДП складається із метафізичних, тобто емпірично неспростовних, тверджень. Такий методологічний статус цих фундаментальних припущень робить недоречним будь-яке питання про їхній «реалізм». «Захисний пояс» неокласичної НДП у застосуванні її до теорії фірми складають додаткові припущення про те, що конкурентні фірми постачають на ринок

однорідний (стандартизований) продукт, на ринку їх є дуже багато, існує вільний вхід в ринок і вихід з нього [2, с. 248].

Неокласичну теорію фірми нерідко називають технологічною теорією, витоки якої знаходяться в економічній системі А.Сміта, який розглядав фірму як певний крок на шляху технічного прогресу [14]. Він, як наголошує Н.Розанова, привертає нашу увагу до наявності фірми в ринковій економіці як первинної форми поділу праці і спеціалізації, що забезпечує підвищення продуктивності праці. У нього фірма – це однозначно конкурентна організація [11].

Подальший розвиток технологічної теорії фірми було здійснено А.Маршалом, який пояснював її розмір наявністю масштабу виробництва; проаналізував різні форми організації виробництва з точки зору особливостей їхньої управлінської структури, що засвідчило про його відхід від позиції виключно теоретичного аналізу фірми у напрямку до вивчення проблем управлінської науки [11]. Отже, Маршал, як і Сміт, намагався виявити загальні принципи, що визначають економічну поведінку реальних фірм. Це дало йому змогу поєднати теорію фірми з практичними аспектами бізнесу.

З початку 1920-х років в економічній літературі, на думку Д.Хея і Д.Моріса, чітко простежуються дві доволі ізольовані лінії розвитку теорії фірми, – емпірична і теоретико-дедуктивна школи, – які беруть свій початок від А.Сміта і А.Маршала [19, с. 13].

Представники одного з цих напрямів (емпірична школа) зосередили свою увагу на дослідженні практичних і емпіричних аспектів діяльності фірм, вивченні історії розвитку і реальної поведінки окремих фірм. Серед відомих дослідників у межах цього напрямку варто згадати, наприклад, Берлі і Мінза, Мейсона, Алена і Серджента Флоренса. Представники другої гілки, дотримуючись основних принципів неокласичної теорії, зокрема маржиналістського аналізу, прагнули досліджувати ринкову конкуренцію, визначити умови за яких досягається рівність між ціною і середніми витратами. Намагання представників цього напрямку (теоретико-дедуктивної школи), зокрема Джевонса, Еджуорта, Найта, отримати логічно правильні висновки на підставі точних припущень та використання диференційного числення сприяло удосконаленню економічного аналізу, проте, своєю чергою, породило кілька проблем, пов'язаних з дослідженням поведінки фірми. Отож, підхід Сміта і Маршала був поділений між емпіричною школою, яка практично не розробляла загальні і абстрактні принципи економічної поведінки фірми, з одного боку, і теоретико-дедуктивною школою, яка мало цікавилася емпіричними даними, – з другого.

Унаслідок такого поділу виникла суперечність не лише стосовно найбільш прийнятної для вивчення економічної поведінки фірми методології, але і стосовно головних понять, що застосовуються у цих дослідженнях. Якщо перший підхід до дослідження фірм був повністю емпіричним, робив наголос на їхній унікальності, не приділяв достатньої уваги систематизації і узагальненню їхньої поведінки, то альтернативний напрям, навпаки, використовував дедуктивний підхід, мало уваги приділяв емпіричним даним і практично ігнорував історичні й інституційні чинники розвитку фірм [19, с. 4].

Представники обох цих підходів вкладали різний зміст у поняття фірми. Якщо емпірична школа в якості об'єкта дослідження використовує реально існуючі фірми і тому фірму розглядає як емпіричну реальність, то в неокласичній теорії фірма – це теоретичний конструкт. У цьому зв'язку Фріц Махлуп наголошує, що для дослідження певних економічних проблем важливим є реальне існування фірми. Це

стосується, зокрема, тих випадків, коли деякі властивості фірм, наприклад їхні розміри, – малі, середні і великі фірми, – є прямими об'єктами дослідження. У таких дослідженнях доцільно, щоб мала місце висока ступінь відповідності між моделлю (мислимим об'єктом) і об'єктом, що спостерігається. Проте в теорії конкурентних цін будь-яка подібність між теоретичною моделлю фірми і реальною фірмою є цілком випадковою [10].

Спробу об'єднати ці два напрями дослідження фірми вперше було здійснено розробниками теорії монополістичної конкуренції. Так, незважаючи на те, що теоретичний інструментарій, який застосовував у своєму дослідженні Е.Чемберлін, до певної міри залишався таким же, як і в дослідженні досконало конкурентної фірми та чистої монополії, його теорія дає приклад спроби подолати наявний розрив між дедуктивною теорією та емпіризмом у дослідженні фірми [19, с. 6]. Подальше зближення обох цих напрямів відбувалося, зокрема, в процесі розвитку теорії організації промисловості (*industrial economics*), в межах якої було розроблено три взаємозв'язані лінії розвитку досліджень фірми і галузі.

Перша з них тісно пов'язана з моделлю монополістичної конкуренції (монополістично-конкурентної фірми), яку використовують як в теоретичних, так і в емпіричних дослідженнях головної проблеми, а саме, поведінки і результативності діяльності галузі. Ця модель зберігає припущення про максимізацію прибутку, містить лише найважливіші змінні (ціна, обсяг виробництва, прибуток) і вона дає змогу враховувати вплив на поведінку фірми таких чинників, як реклама, якість продукції, цінова дискримінація. Представники цієї лінії розвитку дотримуються концепції «структура – поведінка – результативність» (*structure – conduct – performance*).

Друга лінія розвитку теорії організації промисловості більшою мірою пов'язана з теоретизуванням на основі емпіричних досліджень. Її представники зосереджують увагу на фірмі як головному понятті, визнають значну свободу її дій, нерідко відкидають припущення про максимізацію нею прибутку та при потребі розширюють коло використовуваних економічних змінних. Вони визнають вплив на поведінку фірми змін у ринкових умовах в яких їй доводиться працювати.

І, нарешті, остання лінія розвитку теорії організації промисловості являє собою гібрид двох перших. Вона, з одного боку, дотримується гіпотези максимізації прибутку фірмою, використовує обмежену кількість змінних, а з іншого боку, визнає дискреційну здатність фірми впливати на ринкову структуру у якій вона працює [19, с. 20-21].

Висновки. Отже, намагання поєднати теоретичні і емпіричні підходи до вивчення поведінки фірми в сучасній економіці з використанням методології неокласичної НДП найбільшою мірою притаманне теорії організації промисловості. Більшість напрямів розвитку цієї теорії мають важливу спільну рису, а саме, вони зберігають припущення про максимізацію прибутку фірмою, тобто їхні представники дотримуються моделі раціонального вибору. Ця модель складає вагомий частину змісту «твердого ядра» неокласичної науково-дослідницької програми і, водночас, впродовж кількох останніх десятиліть вона піддається критиці представниками альтернативних теорій фірми [5; 17]. Аргументи на захист гіпотези максимізації прибутку фірмою в систематизованому вигляді наводить М.Фрідмен у своїй широко цитованій статті, присвяченій методології позитивної економічної науки [18, с. 35-34]. Підсумовуючи проведений аналіз переваг і недоліків традиційної теорії фірми можемо погодитися з думкою ще одного авторитетного фахівця в галузі економічної

методології. У праці «Методологія економічної науки або як економісти пояснюють» М.Блауг зазначає [2, с. 256], що концепція обмеженої раціональності як конструктивна заміна поняттю «максимізації в умовах визначеності» (моделі раціонального вибору), поки не претендує на те, щоб висловлювати загальні судження про процеси ухвалення рішень у фірмах. Відтак, заклик відкинути постулат максимізації в умовах визначеності поки-що не супроводжувався якоюсь дійсно переконливою пропозицією помістити на його місце щось інше.

1. Автономов В.С. За что экономисты не любят методологов / У кн.: Блауг М. Методология экономической науки или как экономисты объясняют. Пер. с англ. – М.: НП «Журнал Вопросы экономики», 2004. – С. 11-16.
2. Блауг М. Методология экономической науки или как экономисты объясняют. Пер. с англ. – М.: НП «Журнал Вопросы экономики», 2004. – 416 с.
3. Блауг М. Несложный урок экономической методологии // THESIS. – 1999. – Вып. 4. – С. 53-68.
4. Вайнтрауб Е.Р. Неоклассическая экономическая теория [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://gallery.economicus.ru>
5. Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты. Пер. с англ. – М.: Дело, 2001. – 408 с.
6. Кілієвич О., Мертенс О. Мікроекономіка для аналізу державної політики. Підручник. – К.: Основи, 2005. – 655 с.
7. Колодняя Г.В. Трансакционные издержки как фактор эволюции фирмы. Автореферат диссертация на соискание ученой степени д.э.н. – Москва, 2008 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://economy-lib.com/transaktsionnye-izderzhki-kak-faktor-evolyutsii-firmy>
8. Коуз Р. Природа фірми. / У кн.: Природа фірми: Походження, еволюція і розвиток / За ред. О.Е. Вільямсона, С.Дж. Вінтера. Пер. з англ. – К.: А.С.К., 2002. – С. 30-48.
9. Маршалл А. Принципы экономической науки: В 3 т. – М.: Прогресс, 1993.
10. Махлуп Ф. Теории фирмы: маржиналистские, бихевиористские и управленческие [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://gallery.economicus.ru>
11. Розанова Н.М. Эволюция взглядов на природу фирмы в западной экономической науке // Вопросы экономики. – 2002. – № 1. – С. 50-67.
12. Романчин В.И. Интерактивная теория фирмы и ее применение в антикризисной политике. Автореферат диссертация на соискание ученой степени д.э.н. – Орел, 2004 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/interaktivnaya-teoriya-firmy-i-ee-primenenie-v-antikrizisnoi-politike>
13. Словник сучасної економіки МАКМІЛЛАНА. Пер. з англ. – К.: АртЕк, 2000. – 640 с.
14. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Наука, 1980. – 527 с.
15. Стасишин А. Фірма як економічний суб'єкт в сучасній економічній теорії // Формування ринкової економіки України. – Спецвипуск 15 (Частина 1), 2005. – С. 62-67.
16. Тіроль Ж. Рынки и рыночная власть: Теория организации промышленности. Пер. с англ. – СПб.: Экономическая школа, 1996. – 745 с.
17. Уильямсон О. Фирмы и рынки. / У кн.: Современная экономическая мысль. Серия «Экономическая мысль Запада». – М.: Прогресс, 1981.
18. Фридмен М. Методология позитивной экономической теории // THESIS. – 1994. – Вып. 4. – С. 20-52.

19. Хей Д., Моррис Д. Теория организации промышленности. / Пер. с англ. – СПб.: Экономическая школа, 1999. В 2 т. Т.1. – 384с., Т.2. – 592с.
20. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции: (реориентация теории стоимости). Пер. с англ. – М.: Экономика, 1996. – 351 с.

METHODOLOGICAL APPROACHES TOWARDS THE STUDY OF THE FIRM

P. Ostroverkh, O. Ostroverkh

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska st., 1. UA-79000 Lviv, Ukraine
Lviv Polytechnic National University
Bandera st., 12. UA-79013 Lviv, Ukraine*

The methodological peculiarities of the deductive theoretical approach as well as the empirical approach towards the study of the theory of the firm were reviewed; the place of the theory of the firm within the neoclassical paradigm was highlighted.

Key words: firm, technological theory of the firm, neoclassical concept of the firm, methodology of the neoclassical approach towards the study of economics, industrial economics

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ФИРМЫ

П. Островерх, О. Островерх

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
79000, г. Львов, ул. Университетская 1
Национальный университет «Львовская политехника»
79013, г. Львов, ул. С. Бандеры 12*

Рассмотрено методологические особенности теоретико-дедуктивного и эмпирического направлений изучения теории фирмы, указано место теории фирмы в неоклассической парадигме.

Ключевые слова: фирма, технологическая теория фирмы, неоклассическая концепция фирмы, методология неоклассической научно-исследовательской программы, теория организации промышленности.